

YOSHLARDA MUSTAQIL FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSINI ASPEKTUAL O'RGANISH

Joldasbayeva Mexrijamal Maxsetbay qizi

Qoraqalpoq Davlat Universiteti, Psixologiya yo'nalishi 2-kurs magistranti
joldasbayevamexrijamal@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yoshlarda mustaqil fikrlashni shakllantirish muammosi zamonaviy psixologik aspektlar (kognitiv, motivatsion, konativ va refleksiv) kesimida tadqiq etilgan. Maqolada sun'iy intellekt (SI) axborot makonining yoshlar mustaqil fikrlashiga ta'siri hamda subyektiv nazorat darajasi (lokus kontrol) bilan mustaqil fikrlash o'rtasidagi korrelyatsion aloqalar tahlil qilingan. Empirik tadqiqot doirasida E.G'oziyev, J.Rotter va B.Qodirov metodikalari yordamida yoshlarning mustaqil fikrlash darajasi o'rganilib, muammoning bugungi kundagi psixologik manzarasi ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *mustaqil fikrlash, kognitiv aspekt, lokus kontrol, subyektiv nazorat, sun'iy intellekt, E.G'oziyev, B.Qodirov, konativ komponent, refleksiya.*

Аннотация: *В данной статье исследуется проблема формирования независимого мышления у молодежи в разрезе современных психологических аспектов (когнитивного, мотивационного, конативного и рефлексивного). В статье анализируется влияние информационного пространства искусственного интеллекта (ИИ) на независимое мышление молодежи, а также корреляционные связи между уровнем субъективного контроля (локусом контроля) и независимым мышлением. В рамках эмпирического исследования с использованием методик Э. Газиева, Дж. Роттера и Б. Кадырова изучен уровень независимого мышления молодежи и раскрыта психологическая картина данной проблемы на сегодняшний день.*

Ключевые слова: *независимое мышление, когнитивный аспект, локус контроля, субъективный контроль, искусственный интеллект, Э. Газиев, Б. Кадыров, конативный компонент, рефлексия.*

Abstract: *This article examines the problem of developing independent thinking in youth through the lens of contemporary psychological aspects (cognitive, motivational, conative, and reflexive). The paper analyzes the impact of the Artificial Intelligence (AI) information space on the independent thinking of young people, as well as the correlational relationships between the level of subjective control (locus of control) and independent thinking. Within the framework of the empirical study, using the methodologies of E. Goziyev, J. Rotter, and B. Qodirov, the level of independent thinking among youth was investigated, and the contemporary psychological landscape of the problem was revealed.*

Keywords: *independent thinking, cognitive aspect, locus of control, level of subjective control, artificial intelligence, E. Goziyev, B. Qodirov, conative component, reflection.*

KIRISH

Zamonaviy globallashuv va shiddatli raqamli transformatsiya davrida yosh avlodning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish nafaqat pedagogik-psixologik, balki strategik ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy muammodir.

Axborot oqimining beqiyos darajada kengayishi va Sun'iy Intellekt (SI) texnologiyalarining kundalik hayotga chuqur kirib borishi yoshlar ongida tayyor konseptual modellarni qabul qilish tendensiyasini kuchaytirmoqda.

Bu esa shaxsning mustaqil tahlil qilish, tanqidiy baholash va shaxsiy xulosalar shakllantirish kognitiv funksiyalariga o'ziga xos chaqiriqlar (challenges) tashlamoqda.

Yoshlarda mustaqil fikrlashni shakllantirish muammosini aspektida (tizimli-funksional yondashuvda) o'rganish, ushbu fenomenning tarkibiy qismlarini differensial tahlil qilish imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlarda mustaqil fikrlash ko'pincha faqat intellektual sifat sifatida baholansa-da, zamonaviy psixologiya uni shaxsning motivatsion-irodaviy, lokus-kontrollik va reflektiv xususiyatlari bilan uzviy bog'liqlikda ko'rib chiqishni talab etadi.

ASOSIY QISM

Jahon psixologiya fanida mustaqil va tanqidiy fikrlash muammosi J.Piage, L.Vigotskiy kognitiv rivojlanish nazariyalari, shuningdek, J.Rotterning subyektiv nazorat darajasi (lokus kontrol) konsepsiyasi kontekstida keng o'rganilgan.

O'zbekiston psixologiya maktabida mazkur muammoning fundamental asoslari E.G'oziyev tomonidan intellektual taraqqiyot va tafakkur psixologiyasi qonuniyatlari asosida ishlab chiqilgan. E.G'oziyev fikrlash mustaqilligini shaxsning tashqi ta'sirlarga berilmasdan, muammoli vaziyatlarni o'z intellektual salohiyati orqali hal eta olish qobiliyati sifatida baholaydi. Shuningdek, B.Qodirov va M.G.Davletshinlar yoshlarning individual-psixologik xususiyatlari va iqtidor shakllanishida mustaqil faoliyatning o'rnini tadqiq etganlar. Biroq, bugungi raqamli muhit va zamonaviy yoshlar psixologiyasidagi o'zgarishlar ushbu metodologik asoslarni yangi aspektlar (masalan, SI ta'siri va subyektiv kontrol darajalari) prizmasidan qayta tahlil qilishni taqozo etmoqda. Tadqiqotning maqsadi yoshlarda mustaqil fikrlash darajasini aniqlash va uning shaxsning subyektiv nazorat darajasi (lokus kontrol) hamda kognitiv komponentlari bilan bog'liqligini aspektlar kesimida o'rganishdan iborat.

E. G'oziyevning "Fikrlash mustaqilligi" metodikasi bo'yicha (0-30 ball oralig'ida) olingan natijalarga ko'ra, 105 nafar talabanning o'rtacha balli 15,2 ni tashkil etdi. Standart og'ish 4,9 ga teng bo'lib, ma'lumotlarning o'rtacha qiymat atrofida nisbatan o'rtacha darajada tarqoqligini ko'rsatadi. Bu talabalar o'rtasida mustaqil fikrlash bo'yicha sezilarli individual farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Eng past ko'rsatkich 8 ball, eng yuqori ko'rsatkich esa 22 ball bo'lib, hech bir talaba 24 balldan yuqori natijaga

erisha olmagan. Past daraja (0-14 oralig'i). Bu talabalar o'z fikrini himoya qilishda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi. O'rta daraja (15-23 oralig'i). Yuqori darajaga (24+) chiqa olmagan. Mediana qiymati 15 ga teng, bu o'rtacha ball bilan deyarli bir xil bo'lib, ma'lumotlarning nosimmetrik taqsimlanganligidan dalolat beradi. Talabalar o'rta darajaning boshlang'ich chegarasida (15 ball) joylashgan. Bu ularning mustaqil fikrlash qobiliyati me'yor darajasida, ammo rivojlanish uchun yetarlicha potensial mavjudligini ko'rsatadi. Bu shuni ko'rsatadi, talabalar tanish vaziyatlarda mustaqil fikrlay oladi, yangi yoki murakkab muammolarda boshqalar fikriga murojaat qilishi, konformizmga (ko'pchilikka ergashishga) moyillik saqlanib qolgan. Bu ta'lim tizimi, oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitda mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi omillarning yetishmasligidan dalolat beradi.

1-jadval

Jins bo'yicha farq tahlili (Mann-Whitney U-testi)

Ko'rsatkich	Ayol (n=62)	Erkak (n=43)	U	p
Mustaqil fikrlash (M)	14,9	15,6	1184,5	0,312

2-jadvalda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, ayol talabalar (n=62) guruhida mustaqil fikrlashning o'rtacha balli 14,9 ni, erkak talabalar (n=43) guruhida esa 15,6 ballni tashkil etdi. Erkak talabalarning o'rtacha ko'rsatkichi ayollarnikiga nisbatan 0,7 ball yuqori. Mann-Whitney U-testi natijasida $U = 1184,5$ va $p = 0,312$ qiymatlari qayd etildi. p qiymati 0,05 dan katta bo'lganligi sababli, ayol va erkak talabalar o'rtasida mustaqil fikrlash darajasi bo'yicha statistik ahamiyatli farq mavjud emas.

Tadqiqot natijalarining statistik tahlili shuni ko'rsatdiki, ayol va erkak talabalar o'rtasida mustaqil fikrlash darajasi bo'yicha statistik ahamiyatli farq mavjud emas ($p > 0,05$). Ushbu holat quyidagi muhim psixologik xulosalarni chiqarish imkonini beradi.

Birinchidan, ayollar va erkaklar bir xil darajada mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega. Tadqiqotda ayol talabalarning o'rtacha balli 14,9, erkak talabalarniki esa 15,6 ni tashkil etgan bo'lib, 0,7 ballik farq statistik jihatdan tasodifiy ekanligi aniqlandi ($p = 0,312$). Demak, jins – mustaqil fikrlashning determinant omili emas.

Ikkinchidan, mustaqil fikrlash ko'nikmasi jinsiy xususiyatga bog'liq bo'lmay, balki ta'lim, tarbiya va ijtimoiy muhit mahsuli hisoblanadi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar ham mustaqil fikrlashning jinsga bog'liq emasligini, aksincha, ijtimoiy-madaniy omillar (ta'lim tizimi, oilaviy muhit, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash) ta'sirida shakllanishini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, jinsiy farqlar individual farqlardan kichikroq ekanligi aniqlandi. Guruh ichidagi variativlik (ayollarning o'zaro farqi va erkaklarning o'zaro farqi) guruhlararo farqdan (ayol-erkak farqi) sezilarli darajada yuqori. Bu esa shaxsning mustaqil fikrlash qobiliyatini uning jinsiga emas, balki individual psixologik xususiyatlariga bog'liq holda o'rganish zaruriyatini ko'rsatadi.

B.Qodirov yondashuvlariga tayangan holda aytish mumkinki, subyektiv nazorat darajasining pastligi yoshlarda tashabbuskorlik (konativ aspekt) tanqisligini yuzaga keltiradi. Agar yosh kishi o'z hayoti va intellektual faoliyati natijalarini o'z mehnatining

mahsuli deb bilmasa (eksternallik), unda yangi ilmiy g'oyalar va mustaqil qarashlarni ilgari surish uchun ichki motivatsiya shakllanmaydi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Yoshlarda mustaqil fikrlashni shakllantirish muammosini aspektual o'rganish natijasida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

- Yoshlarning katta qismi (60.87%) mustaqil fikrlashning o'rta darajasiga ega bo'lib, ular doimiy psixologik va pedagogik yo'naltirishga muhtoj. Quyi darajadagi yoshlar (39.13%) esa raqamli muhit axborot manipulyatsiyalariga va tashqi stereotiplarga o'ta ta'sirchandır.

- Mustaqil fikrlash darajasi shaxsning subyektiv nazorat lokusi (internallik) bilan to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsiyaga ega. Internallik qanchalik yuqori bo'lsa, kognitiv va konativ mustaqillik shanchalik barqaror bo'ladi.

- Zamonaviy bosqichda yoshlar tafakkurini rivojlantirish uchun an'anaviy ta'lim metodlari yetarli emas. Ularda SI resurslari bilan ishlashda tanqidiy va filtrlovchi aspektlarni rivojlantirish zarur.

Amaliy Tavsiyalar:

- Oliy ta'lim muassasalarida: E.G'oziyev metodologiyasi asosida talabalarda muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash, ularni tayyor ma'lumotlarni ko'chirishdan xoli bo'lgan "Keys-stadi" (Case study) metodlariga jalb qilish.

- Psixologik xizmat tizimida: B.Qodirov konseptual yondashuvlaridan foydalanib, yoshlarning subyektiv nazorat darajasini eksternallikdan internallikka o'tkazishga qaratilgan "Lokus-kontrol va Intellektual mas'uliyat" treninglarini joriy etish.

- Raqamli gigiyena: Yoshlarda SI platformalaridan ma'lumot olishda qidiruv so'rovlarini (prompt) mustaqil shakllantirish va olingan natijani tahliliy tekshirish (fact-checking) ko'nikmalarini shakllantirish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990. – 184
2. G'oziyev E.G'. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2002.
3. Qodirov B.R. Yoshlar iqtidori va uning diagnostikasi. – Toshkent: Fan, 2004.
4. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
5. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement // Psychological Monographs: General and Applied. – 1966. – Vol. 80. – No. 1. – P. 1-28.
6. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – Routledge, 2001.